

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Τι βρίσκει κανείς στα αρχεία*

**Κ**αθώς ανέβαινα τα μεγάλα σκαλοπάτια από ασβεστόλιθο των Εθνικών Αρχείων της Ουάσινγκτον, μέσα μου είχα την αίσθηση ότι βάδιζα προς την εκπλήρωση του πεπρωμένου μου. Η κλασική αρχιτεκτονική του κτιρίου επισημαίνει στον επισκέπτη ότι εδώ βρίσκεται το αποθετήριο των αναμνήσεων μιας μεγάλης χώρας. Στο αχανές θολωτό λόμπι της εισόδου βρίσκονται προθήκες με αντίγραφα της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας, του Συντάγματος και της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Πολίτη μαζί με διάφορους άλλους θησαυρούς του παρελθόντος που σου δίνουν μια πρώτη εικόνα των θεμελίων και των οροστίμων της ιστορίας της Αμερικανικής δημοκρατίας.

Εκείνο το πρωινό του Γενάρη του 1989, δεν κοντοστάθηκα για να μελετήσω τις προθήκες, αλλά πέρασα ανάμεσα από τους φρουρούς και κατευθύνθηκα προς το αναγνωστήριο. Αναζητούσα πηγές για το διδακτορικό μου στην Οθωμανική περίοδο διακυβέρνησης της Υπεριορδανίας, το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Την εποχή εκείνη, η Υπεριορδανία βρισκόταν στα σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και περιλαμβάνονταν στη Συρία με πρωτεύουσα τη Δαμασκό. Οι Η.Π.Α. άνοιξαν την πρώτη τους διπλωματική αποστολή στη Δαμασκό το 1859 και ήθελα να βρω τυχόν υλικό στα αρχεία του αμερικανικού προξενείου που να σχετίζεται με τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα.

Έτρεφα επίσης ενδιαφέρον για τον πρώτο υποπρόξενο της Αμερικής, ο οποίος ονομαζόταν Μιχαήλ Μισάκα. Οι Η.Π.Α. αποτελούσαν αμελητέα δύναμη στο διεθνές στερέωμα του 1859 και διέθεταν ιδιαίτερα μικρή διπλωματική παρουσία στο εξωτερικό. Μάλιστα, σε πολλές περιοχές, η Μυστική Υπηρεσία προσλάμβανε ντόπιους για να εκπροσωπήσουν τα αμερικανικά συμφέροντα, προκειμένου να κρατηθεί χαμηλός ο αριθμός των διπλωματών που τοποθετούνταν στο εξωτερικό. Εντούτοις, ο άνθρωπος που διάλεξαν για τη Δαμασκό ήταν ένας από τους σπουδαιότερους διανοούμενους της εποχής του.

Ο Μιχαήλ Μισάκα (1800-1888) υπήρξε ένας πραγματικός Αναγεννησιακός. Θήτευσε στις αυλές των εμίρηδων του Όρους του Λιβάνου και σπούδασε

ιατρική. Εξέδωσε πολυάριθμα βιβλία και πραγματείες γύρω από τη θεολογία, τη φιλοσοφία και ακόμη και την αραβική μουσική θεωρία. Ωστόσο, το γνωστότερο έργο του είναι η ιστορία της Συρίας και του Λιβάνου τον 18ο και τον 19ο αιώνα. Το βιβλίο αυτό το έγραψε προς τη δύση της ζωής του, ύστερα από σχετικές παροτρύνσεις φίλων και συγγενών του, που τον ενθάρρυναν να καταγράψει τις ιστορίες που του είχε διηγηθεί ο πατέρας του και τα ιστορικά γεγονότα για τα οποία είχε αποτελέσει αυτόπτης μάρτυρας· ως εκ τούτου, ο Μισάκα ονόμασε το βιβλίο *Απάντηση στις προτροπές των αγαπημένων μου* (ο τίτλος είναι κάπως πιο εύχος στα αραβικά, όπου ομοιοκαταληκτεί).

Λίγους μήνες προτού επισκεφθώ τα Εθνικά Αρχεία, το βιβλίο του Μισάκα κυκλοφόρησε σε μια εκπληκτική αγγλική μετάφραση του λογίου του Χάρβαρντ Ουίλερ Θάκστον με έναν πιο πιπεράτο τίτλο: *Φόνοι, πανδαιμόνιο, ληστείες και πλιάτσικο*. Το καταβρόχθισα ολόκληρο την ίδια μέρα που το αγόρασα και, όταν εγκαταστάθηκα στη θέση μου στο αναγνωστήριο των Εθνικών Αρχείων, ήθελα διακαώς να διαβάσω την προξενική αλληλογραφία του Μιχαήλ Μισάκα. Οι δύο πρώτοι τόμοι από τη Δαμασκό, οι οποίοι κάλυπταν την περίοδο 1859-1870, συνέπιπταν χρονικά με τη θητεία του Μισάκα. Ζήτησα, λοιπόν, να μου φέρουν τους πρώτους τόμους των αρχείων της Δαμασκού και περίμενα όσο πιο υπομονετικά μπορούσα μέχρι να τους ανεβάσουν από το υπόγειο.<sup>1</sup>

Μπορείτε επομένως να φανταστείτε την απογοήτευσή μου όταν πήγα να τους παραλάβω από το γκισέ και ανακάλυψα ότι οι πρώτοι λίγοι τόμοι έλειπαν. Η αρχειονόμος με διαβεβαίωσε πως κανείς άλλος δεν είχε ζητήσει να τους αναγνώσει και πως επρόκειτο για κάποιο λάθος. Κατέθεσα νέα αίτηση για τους τόμους του Μισάκα και για την ώρα επέστρεψα στο αναγνωστήριο για να συνεχίσω το διάβασμα. Ωστόσο, και το δεύτερο αίτημα αποδείχθηκε εξίσου μάταιο με το πρώτο. Κανείς δεν συμβουλευόταν συχνά τα αρχεία από τη Δαμασκό, μου εξήγησε η αρχειονόμος. Ίσως οι πρώτοι τόμοι να είχαν μπει σε λάθος ράφι. Μου πρότεινε να κλείσω ραντεβού για να κατέβω στο υπόγειο υπό τη συνοδεία ενός αρχειοφύλακα και να τους αναζητήσω μόνος μου.

Αυτό το αίτημα έγινε δεκτό και, λίγες μέρες αργότερα, κατέβηκα στα άδυτα των Εθνικών Αρχείων συνοδευόμενος από έναν ειδικό στα διπλωματικά έγγραφα. Το υπόγειο ήταν εξίσου εντυπωσιακό με τη νεοκλασική πρόσοψη του κτιρίου. Χιλιόμετρα ολόκληρα ράφια, γεμάτα με τους χαρακτηριστικούς δερματόδετους φακέλους των υπηρεσιών του κράτους, στις ράχες των οποίων ήταν ραμμένες η πόλη και η χώρα του προξενείου μαζί με τη χρονική περίοδο που κάλυπτε ο καθένας, δημιουργώντας την εντύπωση της τάξης και της επισημότητας.

Κατευθυνθήκαμε στο τμήμα που περιείχε τους φακέλους από τη Δαμασκό.

Απ' όσο μπορούσα να καταλάβω, έμοιαζαν καλά τακτοποιημένοι. Οι φάκελοι ήταν σε αριθμητική σειρά και η αριθμητική σειρά συνέπιπτε με τις ημερομηνίες που κάλυπταν. Στο ράφι υπήρχαν μερικά κενά – από τους φακέλους που βρήκαν κι ανέβασαν για χάρη μου πριν λίγες μέρες, και πλέον είχαν στοιβαχτεί στη θέση μου στο αναγνωστήριο. Προς μεγάλη μου όμως απογοήτευση, δεν υπήρχε ούτε ίχνος των πρώτων φακέλων –αυτών που είχαν να κάνουν με τον Μισάκα– σε κανένα από τα ράφια.

Χωρίς να θέλω να σπαταλήσω τον χρόνο του αρχειοφύλακα, ήμουν έτοιμος να τα παρατήσω και να επιστρέψω με άδεια χέρια στο αναγνωστήριο όταν το βλέμμα μου έπεσε πάνω σε τρία μικρά σημειωματάρια στην άκρη ενός ραφιού. Όλοι μαζί, οι τρεις αυτοί τόμοι, έπιαναν λιγότερο χώρο από έναν φάκελο του υπουργείου Εξωτερικών. Με την περιέργεια εξημμένη, πήρα στα χέρια το πρώτο λεπτό σημειωματάριο, μόλις εβδομήντα οκτώ σελίδων, από το ράφι και είδα μια ετικέτα κολλημένη στο δερμάτινο εξώφυλλό του. Ήταν γραμμένη στα αραβικά: «Αρχείο της αλληλογραφίας του Προξενείου της Δαμασκού, από τον Ιούλιο του 1859 του Δυτικού ημερολογίου». Το δεύτερο σημειωματάριο, με πενήντα έξι μόνο σελίδες, άρχιζε από το 1866, εκεί όπου τελείωνε το πρώτο. Το τρίτο ήταν ακόμη μικρότερο και κάλυπτε την περίοδο 1870-1873, όταν ο Νασίφ, ο γιος του Μισάκα, τον διαδέχτηκε ως υποπρόξενος των Η.Π.Α. στη Δαμασκό. Και τα τρία είχαν γραφτεί σχεδόν εξ ολοκλήρου στα αραβικά, χωρίς καμία λέξη στα αγγλικά που να φανερώνει τον τόπο ή τις ημερομηνίες που θα επέτρεπαν στους αρχειονόμους να τοποθετήσουν τους πολύτιμους αυτούς φακέλους της αλληλογραφίας του προξενείου της Δαμασκού στη σωστή τους θέση στα ράφια. Ο αρχειοφύλακας χάρηκε όσο κι εγώ με τον εντοπισμό των αρχείων.

Επέστρεψα στο αναγνωστήριο με τα τρία σημειωματάρια υπό μάλης. Κυριολεκτικά έτρεμα από ενθουσιασμό καθώς ξεφύλλιζα τον πρώτο τόμο: ήμουν ο πρώτος σύγχρονος ερευνητής που έβλεπε τα έγγραφα αυτά από τότε που έφτασαν στα Εθνικά Αρχεία. Απ' όσο γνώριζα, ο τελευταίος άνθρωπος που τα διάβασε μπορεί να ήταν ο ίδιος ο Μισάκα. Είναι πάντα συναρπαστικό να περιεργάζεσαι αυθεντικά έγγραφα, γνωρίζοντας πως ο ίδιος ο συγγραφέας τα είχε πιάσει και γράψει με τα χέρια του. Είναι σαν να σου κλείνει το μάτι από το παρελθόν. Ωστόσο δεν είχα νιώσει ποτέ τη χαρακτηριστική έκρηξη αδρεναλίνης που συμβαίνει όταν ανακαλύπτεις καινούργια χειρόγραφα τα οποία δεν ήταν γνωστά στην ακαδημαϊκή έρευνα.

Ήξερα από πού ήθελα να ξεκινήσω. Γύρισα τις σελίδες στον Ιούλιο του 1860 για να διαβάσω τα σχόλια του Μισάκα. Εκείνο τον μήνα, η Δαμασκός γνώρισε μια φρικτή σφαγή από την οποία ο Μισάκα γλύτωσε παρά τρίχα. Γνω-

ρίζαμε την αφήγησή του από το βιβλίο που έγραψε δεκατρία χρόνια αργότερα. Αλλά τι σκεφτόταν τότε, άραγε; Βρήκα την πρώτη του καταγραφή μετά το ξέσπασμα της βίας στη σελίδα 35, σε μια δραματική αναφορά που συνέθεσε για τον προϊστάμενό του, τον πρόξενο Τ. Ογκάστους Τζόνσον, στη Βηρυτό:

Η Εξοχήτά σας έχει σίγουρα ήδη πληροφορηθεί για την καταστροφή που βρήκε τους Χριστιανούς κατοίκους της πόλης το πρωί της προηγούμενης Δευτέρας. Οι εμπρησμοί και οι λεηλασίες και οι σκοτωμοί ξεκίνησαν οκτώ ώρες μετά το ξημέρωμα και συνεχίζονται ως τώρα. Οι Μιταβίλα [οι Σύροι Σιίτες] της γειτονιάς μας εισέβαλαν στο σπίτι μας, έκλεψαν ό,τι βρήκαν και κατέστρεψαν ό,τι μπορούσαν. Δεν έβαλαν φωτιά στο σπίτι για να μην κάψουν και τα δικά τους. Μας πυροβόλησαν αλλά δεν λάβωσαν κανέναν, αν και κάποιος με χτύπησε στο κεφάλι με ένα τσεκούρι και το μάτι μου πρήστηκε από το χτύπημα ενός ροπάλου. Ένας [μουσουλμάνος] φίλος μου, ο αλ-Χατζ Μωχάμεντ αλ-Σαουτάρι, κατέφτασε μαζί με μια ομάδα Βορειοαφρικανών στρατιωτών, με άρπαξε από τα νύχια του όχλου και με πήρε σπίτι του, γυμνό, ξυπόλυτο και ασκεπή, όπως με έφτιαξε ο Δημιουργός μου, κι εκεί ξαναβρέθηκα με την οικογένειά μου. Βρίσκομαι ακόμη στο σπίτι κάτω από το έλεος του Θεού, κλινήρης, με το ένα μάτι τόσο πρησμένο που δεν μπορώ καν να εξετάσω τη σοβαρότητα του τραυματισμού μου. Πονάει επίσης το ένα μου μπράτσο.<sup>2</sup>

Πρόκειται σχεδόν σίγουρα για την πρώτη περιγραφή Άραβα της οκταήμερης σφαγής των Χριστιανών που έμεινε γνωστή στην ιστορία με τον δυσοίωνα τίτλο «τα Γεγονότα της Δαμασκού».

Τα γεγονότα της Δαμασκού ήταν ένα μόνο μέρος από το ευρύτερο ξέσπασμα κοινοτικής βίας που σημειώθηκε στη Συρία και τον Λίβανο το καλοκαίρι του 1860. Στους πέντε και παραπάνω αιώνες της ύπαρξής της, η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε γνωρίσει αρκετά παρόμοια περιστατικά. Οι εκστρατείες των Οθωμανών τον 16ο αιώνα κατά της περσικής αυτοκρατορίας των Σαφαβιδών και της αυτοκρατορίας των Μαμελούκων στις αραβικές εκτάσεις ήταν ουσιαστικά ιμπεριαλιστική επέκταση διά σφαγής. Στα μέσα ωστόσο εκείνου του αιώνα, όταν ο ιμπεριαλιστικός πυρετός των Οθωμανών καταλάγιασε, η αυτοκρατορία τους έγινε πιο γνωστή ως κράτος δικαίου παρά για τη βία που ασκούσε σε βάρος των υπηκόων της. Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Α΄ (βασ. 1520-1566), γνωστός στη Δύση ως ο «Μεγαλοπρεπής», έμεινε στην ιστορία του τουρκικού και του αραβικού κόσμου ως Κανούνι, ο «Νομοθέτης». Τα διακόσια πενήντα χρόνια μετά τον θάνατο του Σουλεϊμάν, οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι διατήρησαν τα πρωτεία σε σχέση με τις χριστιανικές και εβραϊκές

μειονότητες, όπου οι μη μουσουλμάνοι είχαν μεν δικαιώματα αλλά ήταν πολίτες δεύτερης κατηγορίας, τέτοιας έκτασης όμως σφαγές ήταν άνευ προηγουμένου.<sup>3</sup>

Το οθωμανικό κράτος δικαίου άρχισε να εκφυλίζεται και να καταρρέει από τη μουσουλμανική βία κατά των χριστιανών μόλις στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν αναδύθηκαν κάποια αποσχιστικά εθνικιστικά κινήματα. Την περίοδο εκείνη η φρίκη περιορίστηκε στα Βαλκάνια όπου, αρχής γενομένης στην Ελλάδα το 1821, οι Χριστιανοί στασιαστές και οι μουσουλμάνοι γείτονές τους προέβησαν σε εκατέρωθεν σφαγές. Ο αντίκτυπος της ελληνικής επανάστασης (1821-1829) έγινε αισθητός σε ολόκληρη την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η Οθωμανική κυβέρνηση αντέδρασε απαγονίζοντας τον Ελληνορθόδοξο πατριάρχη και πολλούς ηγέτες της ελληνικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη ως προδότες, ενώ όχλοι λεηλάτησαν τις ελληνικές γειτονιές στο νοτιανατολικό λιμάνι της πόλης της Σμύρνης, σφάζοντας αθώους πολίτες και λεηλατώντας τα υπάρχοντά τους. Οι Οθωμανικές αρχές εφάρμοσαν τη μέθοδο της «καμένης γης» κατά της ελληνικής αντίστασης στην Κρήτη και τη νότια Πελοπόννησο στην προσπάθειά τους να καταπνίξουν την επανάσταση. Οπουδήποτε οι Οθωμανοί χριστιανοί επιχείρησαν να αποτινάξουν τον ζυγό του σουλτάνου, αντιμετώπιστηκαν ως υπαρξιακή απειλή. Το αμείλικτο ξεκλήρισμα αποτέλεσε τον κανόνα.

Οι θηριωδίες των Τούρκων σε βάρος άμαχων Ελλήνων, όπως απεικονίστηκαν στους μακάβριους πίνακες του Ευγενίου Ντελακρουά και τα ποιήματα του λόρδου Βύρωνα, ξύπνησαν το κοινό ευρωπαϊκό αίσθημα και δημιούργησαν ένα ρεύμα που υποστήριζε τη στρατιωτική επέμβαση στο πλευρό των επαναστατημένων Ελλήνων. Με τη βοήθεια από το εξωτερικό, οι επαναστάτες επικράτησαν κι εξασφάλισαν την ανεξαρτητοποίηση του βασιλείου της Ελλάδας από την Οθωμανική αυτοκρατορία το 1829. Η επιτυχία των Ελλήνων χριστιανών ενέπνευσε κι άλλες χριστιανικές κοινότητες των Βαλκανίων να επαναστατήσουν κατά των Οθωμανών, όπως η Σερβία, η Βοσνία, η Βουλγαρία και η Αλβανία. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, τα εθνικιστικά κινήματα οδήγησαν σε σφαγές τόσο μουσουλμάνων όσο και χριστιανών αμάχων.<sup>4</sup>

Παρότι τα χριστιανικά εθνικιστικά κινήματα και οι σφαγές περιορίστηκαν στον χώρο των Βαλκανίων, οι σχέσεις μεταξύ των αλλόθρησκων κοινοτήτων στην Αραβία επιδεινώθηκαν το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Μια σειρά από αναπάντεχες εξελίξεις δημιούργησε εντάσεις ανάμεσα στη μουσουλμανική πλειονότητα και διάφορες μειονότητες στις αραβικές επαρχίες. Το 1831 οι δυνάμεις του Μεχμέτ Αλή Πασά, κυβερνήτη της Αιγύπτου, κατέλαβαν ολόκληρη τη Συρία, τον Λίβανο, την Παλαιστίνη και την Ιορδανία, διαταράσσοντας τόσο την οθωμανική κυριαρχία όσο και την τοπική διακυβέρνηση για μια δεκαετία.

Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις βοήθησαν τους Οθωμανούς να εκδιώξουν τους Αιγυπτίους από τη Συρία, οι οποίοι αποσύρθηκαν πίσω στην κοιλάδα του Νείλου, εγκαινιάζοντας μια περίοδο αυξανόμενων ευρωπαϊκών επεμβάσεων στα οθωμανικά τεκταινόμενα που έχουν μείνει στη διπλωματική ιστορία ως «το Ανατολικό ζήτημα». Η Υψηλή Πύλη επιχείρησε να μειώσει την ευρωπαϊκή επιρροή εφαρμόζοντας ένα φιλόδοξο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα το οποίο έγινε γνωστό ως Τανζιμάτ (1839-1876), και επέβαλε ραγδαίες αλλαγές στην οθωμανική κοινωνία, χωρίς καμία προειδοποίηση προς τη μουσουλμανική πλειονότητα και σίγουρα δίχως την έγκρισή της. Η ταχεία διόγκωση του ευρωπαϊκού εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο δημιούργησε επίσης προβλήματα –και ευκαιρίες– για την οθωμανική οικονομία. Οι ευκαιρίες έμοιαζαν να αφορούν συχνότερα τους χριστιανούς, ενώ τα προβλήματα βάραιναν τους μουσουλμάνους Οθωμανούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον πλουτισμό και την ενδυνάμωση των χριστιανικών κοινοτήτων, κάτι που προκάλεσε την οργή της μουσουλμανικής πλειονότητας. Γνωρίζοντας από την περίπτωση των Βαλκανίων ότι οι αποσχιστικές τάσεις των χριστιανών είχαν τροφοδοτηθεί από τις ευρωπαϊκές παρεμβάσεις και είχαν οδηγήσει στην εξασθένηση της οθωμανικής κυριαρχίας, πολλοί Άραβες και μουσουλμάνοι έφτασαν να θεωρούν τους χριστιανούς γείτονές τους ως υπαρξιακή απειλή κατά του τρόπου ζωής τους. Το 1860 αυτή η αντίληψη οδήγησε σε μια περίοδο γενοκτονίας, κατά την οποία η εξόντωση των ορθόδοξων Συρίων φαινόταν μια λογική λύση.

Μια πρώτη προειδοποιητική βολή έπεσε στο Χαλέπι, μια πόλη στον βορρά της Συρίας, όπου μουσουλμάνοι ταραχοποιοί επιτέθηκαν στις γειτονιές των χριστιανών τον Οκτώβριο του 1850, σκοτώνοντας δεκάδες (ο ακριβής αριθμός δεν είναι γνωστός, αλλά οι περισσότερες πηγές κάνουν λόγο για είκοσι έως εβδομήντα νεκρούς). Το Οθωμανικό κράτος κατάφερε να επιβάλει την τάξη στο Χαλέπι, αλλά δεν μπορούσε να αποκλείσει το ενδεχόμενο εκδήλωσης κάποιου παρόμοιου επεισοδίου αλλού στη Συρία. Οι διακοινοτικές σχέσεις στη χώρα συνέχισαν να δοκιμάζονται καθ' όλη τη δεκαετία του 1850 μέχρι το άνευ προηγουμένου ξέσπασμα βίας το καλοκαίρι του 1860, που κόστισε τη ζωή σε πάνω από δέκα χιλιάδες χριστιανούς στο Όρος του Λιβάνου και πέντε χιλιάδες στη Δαμασκό – τα λεγόμενα Γεγονότα του 1860.<sup>5</sup>

Για τη Συρία και τον Λίβανο, δύο από τα σημαντικότερα κράτη της σημερινής Μέσης Ανατολής, τα Γεγονότα του 1860 υπήρξαν καθοριστικά: έφεραν τη μόνιμη ρήξη με την παλιά οθωμανική τάξη πραγμάτων και τις εισήγαγαν βίαια στη σύγχρονη εποχή. Μέχρι το 1860 οι Οθωμανοί είχαν αφήσει τη Συρία και τον Λίβανο στην ησυχία τους, επιτρέποντας στους τοπικούς θεσμούς και τις φατρίες να συναγωνίζονται τους Οθωμανούς κυβερνήτες τους για τον πολιτικό

έλεγχο. Μετά το 1860 τόσο η Δαμασκός όσο και το Όρος του Λιβάνου υποτάχτηκαν σε διακυβέρνηση από το κέντρο, από ένα γραφειοκρατικό κράτος με εκλεγμένους αξιωματούχους, παίρνοντας έτσι μια πρώτη γεύση της πολιτικής όπως αυτή θα εξελισσόταν τον 20ό αιώνα. Οι Σύροι και οι Λιβανέζοι εντοπίζουν τις απαρχές της μοιραίας τους σχέσης με τη Γαλλία, την αποικιοκρατική δύναμη του 20ού αιώνα, στα Γεγονότα του 1860. Επιπλέον, οι Λιβανέζοι εντοπίζουν την αρχή της δικής τους περίπλοκης και δογματικής μορφής διακυβέρνησης στα Γεγονότα του 1860, ενώ χρεώνουν κάθε επακόλουθη εμφύλια σύρραξη που ακολούθησε στο «προπατορικό αμάρτημα» του 1860. Αυτό ισχύει τόσο για τον σύντομο λιβανέζικο εμφύλιο του 1958 όσο και για τη δεκαπενταετή σύγκρουση της περιόδου 1975-1990. Κατά πολλούς τρόπους, η σημερινή ιστορία της Συρίας και του Λιβάνου έχει τις ρίζες της στο 1860.

Όπως ήταν φυσικό, τα Γεγονότα έχουν τραβήξει την προσοχή μερικών από τους σπουδαιότερους ιστορικούς της σύγχρονης Μέσης Ανατολής. Η Συρία και ο Λίβανος ήταν πάντοτε πρωταγωνιστές στην αραβική ιστορία και τα Γεγονότα μεταμόρφωσαν ριζικά και τις δύο χώρες με τρόπους που γίνονται αισθητοί ακόμη και σήμερα. Η βία του 1860 αποτέλεσε τον προάγγελο της σφαγής των Αρμενίων τη δεκαετία του 1890 και το 1909, όπως και της γενοκτονίας των Αρμενίων και των Ασσυρίων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το θέμα αυτό εξακολουθεί να ελκύει ολοένα και περισσότερη προσοχή τα τελευταία χρόνια, με τη δημοσίευση νέων μελετών για τα Γεγονότα του 1860 στα γαλλικά, τα αγγλικά, τα αραβικά και τα ιαπωνικά. Τα Γεγονότα του 1860 αποτελούν θέμα με μεγάλο βάθος και σημασία τόσο για την ακαδημία όσο και για την πολιτική. Εξού και ο ενθουσιασμός μου όταν ανακάλυψα τις αναφορές του υποπρόξενου Μιχαήλ Μισάκα για πρώτη φορά τον Γενάρη του 1989. Αμέσως κατάλαβα ότι είχα ανακαλύψει τη σημαντικότερη καινούργια πηγή για ένα από τα πιο κεφαλαιώδη γεγονότα της σύγχρονης αραβικής ιστορίας.<sup>6</sup>

Οι αναφορές του Μισάκα είναι μοναδικές στο είδος τους, σε μεγάλο βαθμό χάρη στη διασημότητα του συγγραφέως τους. Μια πασίγνωστη φυσιογνωμία, ο Δρ. Μισάκα, βγαίνει από το σκοτάδι που κρύβει τους περισσότερους Δαμασκηνούς συμπολίτες του ως τρισδιάστατη προσωπικότητα. Διαθέτουμε τα βιβλία και την προσωπική του ιστορία, βιογραφικά δοκίμια από Σύρους συγχρόνους του και τις αναφορές Προτεσταντών ιεραποστόλων σχετικά με αυτόν. Διαθέτουμε ακόμα και φωτογραφία του, από μια εποχή που ούτε ένας στους δέκα χιλιάδες Σύρους δεν θα φωτογραφιζόταν ποτέ. Επιπλέον, ο Μισάκα είναι ο τύπος εκείνος του ανθρώπου τον οποίο οι ιστορικοί εκτιμούν περισσότερο από κάθε άλλο. Υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας βαρυσήμαντων ιστορικών γεγονότων στη ζωή του. Είχε εξαιρετικές διασυνδέσεις. Ως γιατρός, είχε πρόσβαση στην

άρχουσα Οθωμανική ελίτ, στους επιφανέστερους μουσουλμάνους της Δαμασκού, αλλά και στις χριστιανικές και εβραϊκές κοινότητες της πόλης. Γνώριζε τους πάντες, και όλοι τον γνώριζαν.<sup>7</sup>

Εξίσου τυχερή ήταν η χρονική συγκυρία του διορισμού του Δρ. Μισάκα ως Αμερικανού υποπρόξενου στη Δαμασκό. Ανέλαβε το αξίωμά του τον Σεπτέμβρη του 1859. Αυτό σημαίνει ότι οι αναφορές στους ανωτέρους του ιχνογραφούν την εμβάθυνση του διχασμού στη συριακή κοινωνία στην εννέα μηνών περίοδο που προηγήθηκε της ίδιας της σφαγής. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ίσως το ότι ο Μισάκα εξακολούθησε να υποβάλλει αναφορές για την κατάσταση στη Δαμασκό επί μία δεκαετία μετά τα Γεγονότα, προβαίνοντας σε λεπτομερή περιγραφή των κοινωνικών χασμάτων και των εντάσεων που μάστιγαν τόσο την ανοικοδόμηση της πόλης όσο και την κοινωνική επανένταξη των κατατρεγμένων χριστιανών επιζώντων.

Παρότι πολλοί επιζώντες έχουν αφήσει πίσω τους απομνημονεύματα όπου περιγράφουν τα Γεγονότα, οι περισσότεροι το έκαναν πέντε ή δέκα χρόνια αργότερα, έχοντας πια γνώση του τι ακολούθησε. Το ίδιο ισχύει και για το βιβλίο του Μισάκα, που το έγραψε δεκατρία χρόνια μετά. Αυτό που καθιστά τις αναφορές του μοναδικές είναι ότι μαρτυρούν μόνο τις εμπειρίες του συγγραφέως, δίχως πρωθύστερη γνώση του τι έμελλε να συμβεί. Κατά συνέπεια, αποκαλύπτουν τους φόβους και τις ελπίδες των Δαμασκηνών στο παρόν τους και παρέχουν μια λεπτομερέστατη αφήγηση του δύσβατου μονοπατιού που ακολούθησε η πόλη, από το χείλος της γενοκτονίας έως την αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας ανάμεσα στη μουσουλμανική πλειονότητα και τη χριστιανική μειονότητα της πόλης.

Παρόλο που δεν ήταν ιδιαίτερα χρήσιμες για τη διδακτορική μου διατριβή, για έναν ιστορικό όπως εγώ οι αναφορές του Μισάκα ήταν χρυσωρυχείο. Πέρασα την υπόλοιπη μέρα βγάζοντας φωτοτυπίες από τα τρία σημειωματάρια, έχοντας ήδη λάβει την απόφαση να γράψω κάποτε ένα βιβλίο για τα Γεγονότα της Δαμασκού.

Έχουν περάσει πάνω από τριάντα χρόνια από τότε που ανακάλυψα τις αναφορές του Μισάκα. Οι φωτοτυπίες μου έχουν μαζέψει σκόνη, αλλά δεν έφυγαν ποτέ από τη μνήμη μου. Έπρεπε πρώτα να ολοκληρώσω το διδακτορικό μου και κατόπιν να αναθεωρήσω τη διατριβή μου για να την προετοιμάσω για έκδοση. Όταν έβαλα επιτέλους πίσω μου την πρώτη εκείνη έρευνα, έφτασε η ώρα να πιάσω δουλειά για τη Δαμασκό.

Εξασφάλισα μια ερευνητική επιχορήγηση για να συμβουλευτώ τα αρχεία στη Δαμασκό το 2001, ώστε να μπορέσω να θέσω τις αναφορές του Μισάκα

στο σωστό ιστορικό πλαίσιο. Από παιδί στη Βηρυτό ακόμη, τη δεκαετία του '70, επισκεπτόμουν συχνά την πρωτεύουσα της Συρίας, μέρος όμως της προετοιμασίας μου για να γράψω το βιβλίο ήταν να αποκτήσω οικειότητα με το αστικό τοπίο όπου είχαν λάβει χώρα τα γεγονότα του 1860. Περιπάτησα στις χριστιανικές γειτονιές της Μπαμπ Τούμα και της Μπαμπ Σάρκι, που αποτέλεσαν το επίκεντρο των ταραχών. Οργάνωσα τον χρόνο μου έτσι ώστε να ερευνώ τα αρχεία τις ώρες της ημέρας που ήταν ανοιχτά για το κοινό, να κάνω περιπάτους στις παλιές γειτονιές της πόλης όταν αυτά έκλειναν και να κάνω υπερωρίες στην πλούσια βιβλιοθήκη του Γαλλικού Ινστιτούτου της Δαμασκού, όπου διέμενα σε ένα από τα στούντιο-διαμερίσματα που παραχωρούσαν στους ακαδημαϊκούς επισκέπτες.

Η επιτόπια έρευνά μου διακόπηκε απότομα την 11η Σεπτεμβρίου, όταν μια ομάδα αεροπειρατών κατεύθυνε επιβατικά αεροπλάνα προς το Παγκόσμιο Εμπορικό Κέντρο της Νέας Υόρκης, το Πεντάγωνο κι έναν αγρό στην Πενσυλβάνια. Περιμένοντας το χειρότερο ύστερα από αυτή την πρωτοφανή επίθεση σε αμερικανικό έδαφος, μάζεψα τα πράγματά μου και πήγα κατευθείαν στο αεροδρόμιο. Η εικόνα του αεροδρομίου της Δαμασκού στις 11/9 ήταν απερίγραπτη. Στα λόμπι δεν υπήρχε ψυχή, ενώ στους αεροδιαδρόμους δεν υπήρχε ούτε ένα αεροπλάνο για το εξωτερικό. Οι πίνακες αναχωρήσεων έδειχναν ότι όλες οι πτήσεις των ευρωπαϊκών αερογραμμών προς την πρωτεύουσα της Συρίας είχαν ακυρωθεί. Κατάφερα να βρω εισιτήριο σε μια πτήση προς την Τυνησία το ίδιο βράδυ και από κει έφτασα στην Οξφόρδη, κραδαίνοντας μια βαλίτσα γεμάτη με τις φωτοτυπίες μου από τις βιβλιοθήκες και τα αρχεία της Δαμασκού.

Συνέχισα την έρευνά μου την επόμενη χρονιά, όταν επισκέφθηκα τα οθωμανικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης το 2002. Σε συνεργασία με έναν ερευνητικό βοηθό για διάφορες πηγές που είχαν πρόσφατα προστεθεί στα αρχεία, κατάφερα να φωτοτυπήσω εκατοντάδες οθωμανικά έγγραφα για το έργο μου. Επόμενος σταθμός ήταν η Βηρυτός, όπου συμβουλευτήκα χειρόγραφες πηγές για τα Γεγονότα του 1860 στη Βιβλιοθήκη Ζαφέντ του Αμερικανικού Πανεπιστημίου της Βηρυτού. Μάλιστα, το φθινόπωρο του 2002, επέστρεψα στα Εθνικά Αρχεία των Η.Π.Α., τα οποία έκτοτε είχαν μετακινηθεί στο Κόλετζ Παρκ του Μέριλαντ, για να συμβουλευτώ την προξενική αλληλογραφία από τη Βηρυτό και τη Δαμασκό. Κόντευα πια να συγκεντρώσω τον κρίσιμο όγκο υλικού που χρειάζομαι για να θέσω τις αναφορές του Μισάκα στο σωστό ιστορικό τους πλαίσιο και να διηγηθώ την περίπλοκη ιστορία των Γεγονότων του 1860 στη Δαμασκό.

Πέρα από το υλικό του Μισάκα, είχα επίσης συλλέξει διηγήσεις επιφανών Οθωμανών και Δαμασκηνών οι οποίοι έζησαν τα Γεγονότα και τα επακόλουθα

τους. Διαθέτουμε σημαντικές αφηγήσεις μουσουλμάνων για να εξισορροπήσουμε τις ιστορίες χριστιανών που επέζησαν. Ένας από αυτούς είναι ο νεαρός τότε Μωχάμεντ Αμπού αλ-Σαούντ αλ-Χασίμπι, απόγονος του προφήτη Μωάμεθ, ο οποίος φυλακίστηκε για έναν χρόνο μετά τα Γεγονότα και κατέγραψε τις αναμνήσεις του στα λεπτομερή του απομνημονεύματα. Ένας άλλος είναι ο μουσουλμάνος σείχης Μωχάμεντ Σαΐντ αλ-Ουστουάνι, μουεζίνης στο αρχαίο τζαμί των Ομεϋαδών στη Δαμασκό. Τα απομνημονεύματά του εκδόθηκαν στη Δαμασκό τη δεκαετία του 1990 και περιέχουν κρίσιμες πληροφορίες για τα Γεγονότα και τα επακόλουθά τους. Ο εμίρης Αμπντ ελ-Καντέρ, που είχε εξοριστεί από την πατρίδα του, την Αλγερία, στις Οθωμανικές επαρχίες από τους Γάλλους, ξεπρόβαλε ως μια από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες στα Γεγονότα της Δαμασκού. Άφησε πίσω του πολλές επιστολές και συνεντεύξεις οι οποίες έριξαν φως στη Δαμασκό του 1860 κι έπειτα. Τα οθωμανικά αρχεία διατηρούν εκτενείς αναφορές σημαντικών αξιωματούχων όπως ο κυβερνήτης της Δαμασκού, Αχμέτ Πασάς, και ο υπουργός Εξωτερικών, Φουάτ Πασάς, ο οποίος εστάλη από τον σουλτάνο για να επαναφέρει υπό τον οθωμανικό έλεγχο τη Δαμασκό και το Όρος του Λιβάνου μετά τα Γεγονότα. Οι αυτόπτες αυτοί μάρτυρες, τους οποίους θα γνωρίσουμε καλύτερα στη συνέχεια, έχουν αφήσει πίσω τους τόσο λεπτομερείς διηγήσεις ώστε η Δαμασκός αναδεικνύεται ως μια πραγματική πόλη, μια μητρόπολη γεμάτη ιστορία και πολιτισμό, αλλά και παρβατικότητα και εγκληματικότητα.

Η επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου συνέχισε να σκιάζει το Δαμασκηνό μου πρότζεκτ. Αρχισα εκ των υστέρων να την αντιλαμβάνομαι ως μια αμερικανική εκδοχή «Γεγονότων». Το σοκ από την πρωτοφανή καταστροφή στον αστικό ιστό της Νέας Υόρκης και της Ουάσινγκτον και τις απώλειες ζωών (2.996 άνθρωποι πέθαναν στις 11/9, ενώ πολλές ακόμα χιλιάδες τραυματίστηκαν) προκάλεσε ένα συλλογικό τραύμα στους Αμερικανούς το οποίο χρειάστηκε χρόνια για να γιατρευτεί. Η εμπειρία εκείνων των χρόνων με ευαισθητοποίησε και με έκανε να συμπονέσω περισσότερο τους Δαμασκηνούς, καθώς υπέστησαν αναλογικά περισσότερες απώλειες και υλικές ζημιές που χρειάστηκαν επίσης πολύ χρόνο για να ξεπερασθούν.

Παρότι επιθυμούσα διακαώς να ξεκινήσω να περιγράψω τη Δαμασκό του 19ου αιώνα, θεώρησα σημαντικότερο το να κλονίσω τις προκαταλήψεις των Αμερικανών σε σχέση με τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας που ακολούθησε στις 11/9 γράφοντας μια ιστορία του αραβικού κόσμου που να απευθύνεται στον μέσο αναγνώστη. Επομένως, έβαλα το εγχείρημα της Δαμασκού στο συρτάρι για την ώρα κι έγραψα τους *Άραβες: Μια ιστορία*, που εκδόθηκε το 2009.

Ένα ακόμα βιβλίο για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη Μέση Ανατολή, που το έφερα έτσι ώστε να συμπέσει με την εκατονταετηρίδα του πολέμου, καθυστέρησε κι άλλο το Δαμασκηνό μου σχέδιο.

Μόνο πρόσφατα, ύστερα από τριάντα χρόνια και βάλε, κατάφερα να επιστρέψω στα κείμενα που τόσο ενθουσιασμό αισθάνθηκα για την ανακάλυψή τους το 1989 και στο πρόβλημα του να εξηγήσω λογικά τόσο τη σφαγή όσο και τις διαδικασίες ανοικοδόμησης και συμφιλίωσης που εφαρμόστηκαν μετά τα Γεγονότα της Δαμασκού. Η πρώτη ερώτηση που έρχεται στο μυαλό των ανθρώπων όταν τους μιλάω για το βιβλίο είναι το γιατί: Γιατί οι μουσουλμάνοι κατάσφαξαν τους χριστιανούς συμπολίτες τους στη Δαμασκό; Το ερώτημα είναι προφανές, η απάντησή του όμως όχι και τόσο. Τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια τούτου του βιβλίου σκιαγραφούν τη μεταμόρφωση της Δαμασκού από τη δεκαετία του 1830 έως τη δεκαετία του 1850, που δημιούργησε τη μοιραία ρήξη ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς πολίτες. Το πέμπτο κεφάλαιο περιγράφει τα τεκταινόμενα κάθε μέρας των Γεγονότων της Δαμασκού, από το ξέσπασμα της βίας στις 9 Ιουλίου μέχρι και το τέλος της αιματοχυσίας στις 17 Ιουλίου 1860. Στη συνέχεια, τα τέσσερα τελευταία κεφάλαια αναφέρονται στις προσπάθειες των Οθωμανών να θεμελιώσουν ξανά το κράτος δικαίου και να φέρουν τους υπεύθυνους της σφαγής ενώπιον της δικαιοσύνης, να καλύψουν τις ανάγκες των εκτοπισμένων και άπορων χριστιανών επιζώντων, να χρηματοδοτήσουν την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων ιδιοκτησιών των χριστιανών και να τους επανεντάξουν στην κοινωνία της Δαμασκού. Έτσι, το βιβλίο αυτό αποτελεί τόσο μελέτη μιας πόλης που έφτασε στο χείλος της γενοκτονίας όσο και των μέτρων που επέβαλαν οι οθωμανικές αρχές για να την επαναφέρουν στην τάξη.

Τώρα πια, το πλαίσιο της διήγησής μου θα επηρεαστεί λιγότερο από το αμερικανικό τραύμα της 11ης Σεπτεμβρίου και περισσότερο από τη σύγχρονη συριακή τραγωδία του ολοκληρωτικού εμφύλιου πολέμου μεταξύ της κυβέρνησης και των πολιτών της χώρας. Ύστερα από τις ειρηνικές διαδηλώσεις της Αραβικής Άνοιξης του 2011, στη Συρία ξέσπασε ένας αιματηρότατος εμφύλιος πόλεμος που κόστισε εκατοντάδες χιλιάδες ζωές, έχει ισοπεδώσει ολόκληρες γειτονιές στις πόλεις κι έχει μετατρέψει εκατομμύρια ανθρώπους σε πρόσφυγες. Οι μειονότητες της Συρίας γνώρισαν ξανά θρησκευτική βία για πρώτη φορά από το 1860, καθώς βρέθηκαν στο μάτι του κυκλώνα εξαιτίας των θηριωδιών της μπααθιστικής κυβέρνησης του προέδρου της χώρας Μπασάρ αλ-Άσαντ και των ενόπλων οργανώσεων των Σούνι που φιλοδοξούν να εγκαθιδρύσουν ένα ισλαμικό καθεστώς. Η κλίμακα της φρίκης και της καταστροφής στη Συρία από το 2011 μέχρι το 2024 ξεπερνάει κατά ολόκληρες τάξεις μεγέ-

θους τα Γεγονότα του 1860. Σύμφωνα με προσωρινά στοιχεία, οι διαδηλωτές του 1860 κατέστρεψαν κάπου 1.500 σπίτια στις χριστιανικές συνοικίες της Δαμασκού. Το Παρατηρητήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων της Συρίας υπολόγισε πως από το 2011 έως το 2018 είχαν καταστραφεί μερικώς ή ολοσχερώς σχεδόν τρία εκατομμύρια σπίτια. Η πτώση του καθεστώτος Άσαντ τον Δεκέμβριο του 2024 έβαλε τέλος στον τραγικό εμφύλιο πόλεμο της Συρίας. Η ιστορία των Γεγονότων της Δαμασκού και της ανοικοδόμησης της πόλης τον 19ο αιώνα εξακολουθεί να επηρεάζει τους σημερινούς Σύριους καθώς αντιμετωπίζουν την πρόκληση να ξαναχτίσουν την κατεστραμμένη χώρα από τις στάχτες της και να επανενώσουν την κατακερματισμένη κοινωνία τους έπειτα από δεκατρία χρόνια καταστροφικού εμφυλίου πολέμου. Όπως έχει γράψει ο Σύρος ιστορικός Σαμί Μουμπαγέντ, μελετούμε την ιστορία αυτή «προκειμένου να μάθουμε απ' αυτή και με την ελπίδα να μην την επαναλάβουμε». Η μελέτη της ιστορίας δεν θα μας χαρίσει γιατροσόφια για τα σημερινά προβλήματα, αλλά θα μας δείξει τι είναι εφικτό.<sup>8</sup>